

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE KUDÜS'TEKİ MÜSLÜMANLAR VE DİĞER TOPLULUKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Hazırlayan | **Mervan Akra**

Türkçeye Çeviren | **Kudüs'te Bugün**

Search

info@kudustebugun.com.tr

Anasayfa

Yayınlar

Blog

Görüş

Röportaj

İnteraktif

Kudüs'te Bugün

Kudüs'te Bugün onlarca yerleşimci Akse'yi sinagog gibi kullanmaya devam ediyor!

Kudüs'te Bugün

Kudüs'te Bugün zorla yerinden edilme ve yıkım kararlarıyla Kudüs'ün hayatlarını yitiriyor!

Mescid-i Aksa'nın Gerçekten Ne Anlam İfade Ettigini Biliyor muyuz?

Mescid-i Aksa'da Hakimiyet Mücadelesi: Bab'ür Rahme Direnişi

"Aksa'nın Yıkımına Doğru" Tapınak Örgütleri Hakkında Ne Biliyorsunuz?

Mescid-i Aksa'nın Gerçekten Ne Anlam İfade Ettigini Biliyor muyuz?

KUDÜS HAKKINDA Herşey

kudustebugun.com.tr

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE

KUDÜS'TEKİ MÜSLÜMANLAR VE DİĞER TOPLULUKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Hazırlayan
Mervan Akra

Türkçeye Çeviren
Kudüs'te Bugün

ÖZET

Bu çalışma, Kudüs şehrinin tarihindeki önemli bir dönemi ele almaktadır. İnceleme, 1874 yılında Kudüs'ün doğrudan İstanbul'a bağlı Kudüs Valiliği olarak ilan edilmesiyle başlayıp, 1917 yılında şehrin İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar olan süreci kapsamaktadır. Çalışmada, söz konusu dönemde şehirde mevcut olan dinler —

İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik—, varlıkları ve şehir üzerindeki etkileri açısından ele alınmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin tüm dinlere hak ve yükümlülükler bakımından eşit davranma yaklaşımı çerçevesinde, farklı din ve mezhepler arasındaki ilişkilerin niteliği de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

GİRİŞ

Semavi dinlerin inananları için Kudüs şehrinin kutsallığı, tüm dinleri şehirde varlık göstermeye istekli hale getirmiştir. Müslümanlar şehre Mescid-i Aksa'nın varlığı, ilk kiblelerinin oluşu ve İsrâ ve Miraç hadisesinin yaşanmasından dolayı ihtimam göstermiş ve bu sebeple birçok farklı ülkeden gelen Müslümanlar Kudüs'te yaşamışlardır. Hristiyanlar da Kudüs'e büyük önem atfetmiş ve şehirde kalıcı bir varlık gösterebilmek ve mümkün olduğunca geniş bir alanda etkili olabilmek için her türlü çabayı sarf etmişlerdir. Zira her Hristiyan mezhebi şehirde dini bir varlığa sahip olmakla yakından ilgilenmiş; bu nedenle şehirde her mezhepten kilise ve manastır inşa edilmiştir. Yahudilerin Kudüs'teki varlığı, başlangıçta Hristiyan toplulukların onlarla bir arada yaşamak istememesi nedeniyle sınırlı kalmış; ancak bu durum, Yahudiler ile Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkları büyük ölçüde aşmayı başaran Siyonist hareketin faaliyetleri sonucunda değişmiştir. Böylece Kudüs, dünyanın farklı bölgelerinden gelen Yahudiler için önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir.

Kudüs şehri, kültürel ve dini çeşitliliğiyle öne çıkmakta olup şehrin üç semavi din için taşıdığı kutsal değer, onu tarih boyunca hem dikkatlerin hem de ihtirasların odağı haline getirmiştir. Bu bağlamda, İslam fethinin gerçekleşip şehrin anahtarlarının Halife Ömer bin Hattab'ın eline geçmesiyle Hristiyanların Yahudilerle komşu olmak istememesinde olduğu gibi, Müslümanlarla Haçlılar arasında yaşanan tüm savaşlarda da Kudüs'ün paylaşılmaz olduğu görülmektedir.

Haçlılar şehri işgal edip şehrin Müslüman ve Yahudi nüfusuna soykırım uygulayarak yerlerine Avrupalı Hristiyanları yerleştirene kadar Kudüs dini çeşitliliğiyle birlik ve beraberlik içinde bir yaşama şahitlik etmiştir. Bu durum, Selahaddin Eyyubi şehri yeniden İslami yönetime kavuşturana kadar sürmüştü ve 1917'de İngiliz işgalinin başlamasına kadar süren Osmanlı yönetiminin sonuna kadar da devam etmiştir.

MEZHEPLER VE DİNLER

Kudüs şehri, Müslüman hakimiyeti altında olduğu dönem boyunca herkesin barış ve huzur içinde bir arada yaşadığı, hayat dolu bir şehir olmuştur. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanların Hristiyan ve Yahudilerle yan yana yaşadığı şehrin demografik yapısını değiştirmeye çalışan dış müdahaleler dışında hiçbir şey bu ilişkiyi bozamamıştır. Müslüman hakimiyeti altında olduğu dönemde şehirde mevcut olan dinler ise şu şekildedir:

1. Müslümanlar:

İslam fetihlerinden itibaren şehre İslam dini girmiş ve Mescid-i Aksa'nın varlığı nedeniyle çok sayıda alim şehre taşınmıştır. İlim merkezi haline gelen ve çok sayıda sahabe'nin yaşadığı şehirde yaşayanların birçoğu, İslam'ı kabul etmiş böylelikle Müslümanlar şehirdeki nüfusun çoğunluğunu oluşturmaya başlamışlardır. Farklı dinlere mensup diğer insanlarla birlikte yaşayan Müslümanlar, diğerleriyle olan ilişkilerinde her zaman sevgi ve saygıyı gözetmişlerdir. Müslümanların ve diğer dinlerin birbiriyle uyum içindeki yaşayışı, İngilizlerin şehri işgal etmesi ve Yahudilere şehri kontrol etme yetkisi vermesiyle bozulmuştur.

Müslümanların tümü Sünni^[1] olup şehirde^[2] dört mezhep de ayrı ayrı kendine yer bulmuştur. Şafi, Maliki, Hanbeli^[3] ve Hanefi^[4] olmak üzere her mezhepten müftünün bulunduğu şehirde devletin resmi mezhebi olan Hanefilik mezhebi, yargı kararlarında ve fıkhi^[5] davalarda esas alınmıştır. Bir diğer yandan Sufi tarikatlarının şehre yayılması ve buraya Sufi bir hava katması, şehrin dört bir yanına yayılan tekkelerde kendini göstermiştir. Bu tekkeler, tarikat sahiplerini teşvik edip onlara müritlerine harcamak üzere maaş ve vakıflar tahsis eden Osmanlı devleti tarafından desteklenmiştir.^[6]

Müslümanlar şehrin birçok mahallesinde Hristiyan ve Yahudi ailelerle beraber yaşamıştır. Bu mahalleleri şöyle sıralayabiliriz: Meğaribe,^[7] Silsile Kapısı,^[8] el-Vad,^[9] eş-Şeref,^[10] Hitta Kapısı,^[11] Şam Kapısı,^[12] Nebi Davud Kapısı.^[13] Hristiyan, Yahudi^[14] ve Ermeni ma-

hallerinde ise, bir mahalleden diğerine farklılık göstermekle birlikte, bazı Müslüman aileler yaşamıştır.^[15]

Her mahallenin sakinlerinin dini işleriyle^[16] ilgilenen kendi imamı hazır bulunmaktaydı. Müslümanlar, devlet görevlerinde çalışmış ve el-Cani, el-Hüseyni, en-Nimri, el-İlmi, eş-Şehabi ve el-Halidi gibi aileler Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra imamlığı, müftülük, eğitim ve vakıf denetimi gibi alanlarda çalışmak için birbirleriyle büyük bir yarışın içine girmişler ve bunun yanı sıra ticaret, sanayi ve tarım gibi sektörlerde de faaliyet göstermişlerdir.

2. Hristiyanlar:

Şehirdeki Hristiyan varlığı İslam fetihlerinin öncesine dayanmakta olup Osmanlı'nın son dönemlerine kadar değişen oranlarda devam etmiştir. Hristiyanlar, Bizans^[17] gözetimindeki merkezi Konstantiniye olan Doğu Ortodoks Kilisesine tabi olmuşlardır. Bu durum, Katolik Patrikliği kurmaları ve Hittin Savaşı'nda yenilmeleriyle güç kaybettikleri Haçlı Seferleri'ne kadar devam etmiştir.

Taşıdığı dini değer ve barındırdığı önemli dini mekanları sebebiyle şehir, Kıyamet Kilisesi içindeki her bir mezhebin sınırları ve belirli ritüellerin yerine getirilme önceliği konusunda birçok çatışmaya tanık olmuştur. Farklı Hristiyan mezhepleri arasındaki bu çatışmalar, kutsal mekanlar^[18] üzerindeki nüfuzun paylaşımı nedeniyle insanların öldürüldüğü ve yaralandığı şiddetli çatışmalara dönüşmüştür. Hristiyan mezhepleri aralarındaki güvensizlikten ötürü Kıyamet Kilisesi'nin anahtarlarını Müslümanlara teslim etmişlerdir. Böylelikle Müslümanlar Kilisenin kapılarını açma ve kapamada görevli olmuşlardır. Bu görevi üstlenen ailelerden Ghadiyye "Cevde" ailesi, anahtarları korumuş ve Nuseybe ailesinden kilisenin kapısını^[19] açmakla görevli olan kişiye anahtarları teslim etmiştir.

Bunun yanında kutsal mekanlar konusunda sürekli tekrarlanan tartışmalar sebebiyle Osmanlı Devleti, kutsal mekanları koruma konusunda bütün Hristiyan mezheplerini ilgilendiren şer'i hükümler koymuştur. Mezhepler arasındaki bu çatışmalar yalnızca şehirdeki Hristiyanları ilgilendiren konular olmaktan çıkmış farklı mezhepleri barındıran civar ülkeleri de ilgilendi-

ren bir mesele haline gelmiştir. Nitekim Fransa kendisini Latin mezhebinin koruyucusu ilan etmiş ve bu sebeple Osmanlı Devleti ile kutsal mekanlar konusunda ayrıcalık kazanmak için anlaşmalar yapmak istemiştir. Fransa'nın yanında kendisini Ortodoks mezhebinin merkezi olarak gören Rusya da kutsal mekanlarda ayrıcalıklı haklara sahip olabilmek için Osmanlı Devleti'yle anlaşmalar yapmıştır.^[20] 1847 yılında şehirdeki Ortodokslar ve Latinler arasında sorunlar ortaya çıkmış, Fransa ve Rusya bu tartışmada taraf olurken, Rusya şehirdeki Ortodoksları koruma hakkına sahip olmak istemiştir. Fransa, İngiltere ve Rusya^[21] ile müttefik olan Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın bu kararını reddetmesinin ardından Kırım Savaşı yaşanmıştır.

Misyonerlik faaliyetlerinin arttığı şehirde, dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok misyoner bulunmuştur. Bu misyonerler, doğu mezheplerine odaklanan eğitim ve sağlık kurumları kurmuş ve bu faaliyetler^[22] sayesinde bazı mensupların mezheplerini değiştirmelerine neden olmuşlardır.

Kudüs'teki Hristiyan mezhepleri çok çeşitlilik göstermekle beraber her biri şehirdeki varlığını kanıtlama çabasında olmuştur. Avrupalı koruyucu devletler tarafından desteklenen Hristiyan mezheplerinin her birinin Kıyamet Kilisesi'nde özel bir yeri olmuş ve kiliseyi sırayla korumuşlardır. Farklı mezhepler arasındaki ilişki, onları destekleyen ülkeler arasındaki dış ilişkilerden etkilenmiş ve aralarında sık sık Osmanlı güçlerinin bastırmak zorunda kaldığı çatışmalar yaşanmıştır.^[23]

Kudüs'teki kutsal yerlerin idaresine ilişkin rekabet Ortodokslar ve Katolikler arasında sürekli çatışmalara yol açmış, bayramlar ve hac mevsimleri iki taraf arasında sürtüşme vesilesi olmuş ve bu sürtüşmeler bazen Osmanlı Devleti'nin^[24] müdahalesini gerektiren kanlı çatışmalara dönüşmüştür.

Fransa ve Rusya, Kudüs'teki dini farklılıkları sona erdirmek amacıyla girişimlerde bulunmuş ve bu sorunların çözümü için çeşitli müzakereler yürütmüşlerdir. Ancak şehir üzerinde kontrol ve nüfuz kurma hedefleri doğrultusunda ortaya çıkan yoğun rekabet, iki devlet arasındaki iş birliğini büyük ölçüde zorlaştırmıştır.

Bu rekabetin temel sebeplerinden biri, özellikle Protestan misyonerlerin Ortodoks mezhebi başta olmak üzere farklı Hristiyan mezheplerine yönelik dönüştürme faaliyetleridir. Protestan misyonerler, bu amaçla eğitim kurumları, hastaneler ve diğer kaynaklardan yoğun şekilde yararlanmışlardır. Öte yandan Avrupalı misyonerler, gayrimüslimleri Hristiyanlaştırmaktan ziyade, Doğu Hristiyanlarını kendi mezheplerine kazandırmaya öncelik vermişlerdir.^[25]

3. Yahudiler:

Kudüs'te yaşamaya başladıktan sonra Hristiyanlar, şehrin kontrolüne sahip olan Müslümanlara Yahudilerle beraber yaşamamayı şart koşmuşlardır. Ancak Müslümanlar, sayıları az olduğu ve şehirdeki varlıklarını gösterecek açık bir faaliyetleri ya da organize dini ritüelleri olmadığı için şehirde yaşayan Yahudilere hoşgörü göstermiş, ritüellerini evlerinde yapmalarına izin vermiştir. Bu durum Haçlı Seferleri'ne kadar sürmüş; Haçlılar, İsa'yı^[26] öldürenlerin Yahudiler olduğuna inandıkları için Yahudilerin bir kısmını öldürmüş, bazılarını köleleştirmiş ve şehirde hiç Yahudi bırakmamıştır. Selahaddin Eyyubi, Haçlıları şehirden kovduktan sonra Yahudiler az sayıyla şehre geri dönmüşlerdir. Memlükler döneminde de durum değişmemiş, sayıları 250 kişiye ulaşan Yahudiler dini ritüellerini yerine getirdikleri bir sinagoga sahip olmuşlardır.^[27]

Yahudiler şehirde Yahudi mahallesi^[28] olarak bilinen mahallede yaşamaya başlamışlardır. Müslümanlarla iyi bir ilişki içerisinde olan Yahudiler, Hristiyanlara davrandıkları gibi kendilerine iyi davranan Osmanlıların gelişinden sonra dahi bu ilişkiyi sürdürmüşlerdir. On sekizinci yüzyılın ortalarında, Polonya ve Rusya'dan baskı ve zulme maruz kalan çok sayıda Yahudi ve İspanya'da İspanyolların^[29] zulmünden kaçan Yahudiler şehre göç etmiştir. Bu durum, Yahudilerin kendilerine ait bir vatan kurmak ve Avrupa'da yaşadıkları haksızlık ve zulümden kurtulmak için yeryüzündeki diğer Yahudilere Filistin'e göç etme çağrısında bulunmaya başladıkları on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, böylece şehirde Osmanlı hakimiyetinin sona ermesine kadar devam eden art arda göçler yaşanmıştır.

Yahudiler iki grupta incelenecek olursa:

İlk gruptakiler Yahudi göçü öncesi şehirde zaten var olan Yahudilerdir. Osmanlı Devleti bu Yahudileri Osmanlı Musevileri^[30] olarak tanımış ve onlara diğer vatandaşlarla eşit haklar tanımıştır. Yahudiler, iki muhtar ve Yahudiler ile Osmanlı Devleti^[31] arasında arabulucu görevi gören seçici bir meclis tarafından temsil edilmiştir. Ek olarak Musevi halkının hahamı, Musevilerin şehirdeki^[32] dini işlerinden ve vakıflarından sorumlu olmuştur. Diğer gruptaki Yahudiler ise Kudüs'e göç eden ve Yahudi Mahallesi'ne yerleşen Yahudilerdir. Zaman zaman surların dışındaki farklı yerleşim yerlerinde de yaşamışlardır. Bunlar; Beit Yisrael,^[33] Mea She'arim,^[34] Mishkelot^[35] ve Ramot^[36] yerleşim yerleridir. Yahudiler, Fas,^[37] İran,^[38] Yemen,^[39] Mısır,^[40] Avustralya,^[41] Brezilya,^[42] Bulgaristan,^[43] Buhara,^[44] Amerika,^[45] Almanya,^[46] Rusya,^[47] İngiltere,^[48] Fransa,^[49] Avusturya,^[50] İtalya ve İsveç^[51] gibi çeşitli ülkelerden göç etmişler ve dünyanın diğer ülkelerinden gelen Yahudilerle şehirdeki çoğunluğu oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti tarafından şehrin başka bir uyruğa sahip tebaası olarak muamele görmüş, bu da zaman zaman şehirde mülk sahibi olmalarını engellemiştir.^[52] Bu Yahudiler üç grupta incelenebilir:

Birinci Grup: Sefarad Yahudileri

Arap ülkelerinde, Fransa'da ve İspanya'da yaşayan bu Yahudiler, şehirdeki Yahudilerin çoğunluğunu oluştururlar. 1878'de Amerikan konsolosluğunu oluşturmuş fakir olan bu Yahudilerin durumunu şöyle tarif etmiştir:

"Özellikle Kudüs Yahudileri fakir, tembel, beden ve zihnen zayıf insanlardır. Kudüs, yaşlı, hastalıklı ve radikal Yahudilerin bir araya geldiği bir merkez gibi görünmekte; burada sadaka ile yaşamakta ve hayatlarının geri kalanını Avrupa'daki zenginlerin para ile desteklediği Ağlama Duvarı önünde ağlayarak geçirmektedirler."

Protestan misyonerler, Yahudileri Hristiyanlaştırmaya çalışmış ve bu uğraşlar sonucunda bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmiştir. Osmanlı resmi dairelerinde Yahudi cemaati olarak adlandırılan ve dilleri İspanyolca ve İbranice karışımı olan bu Yahudiler, İspanyollardan ka-

çan Yahudiler ve Faslı Yahudilerle birlikte bu cemaatin temelini oluşturmuşlardır. Osmanlı devleti onlara kendi otoritesi altında, resmi yasalara tabi ve "Haham Başı" tarafından temsil edilen bir tebaa olarak davranmıştır.

İkinci Grup: Aşkenaz Yahudileri

Bu grup Almanya, Rusya, Avusturya ve Kuzey Amerika'ya ticari sebeplerle göç etmiş ve bir süre orada yaşamış Yahudilerden oluşuyor. Oldukça zengin olan bu Yahudiler Kudüs'teki yerleşim projesini en çok destekleyen grup olmuştur. Tüccarlar, sarraflar, doktorlar, otel yöneticileri, okul öğretmenleri ve terzi gibi serbest meslek sahiplerinin de içlerinde bulunduğu Yahudiler, Kudüs'ün kırsal kesimlerine yerleşmiş ve yabancı ayrıcalıklardan yararlanmak için Avrupa vatandaşlıklarını korumuşlardır. Dinlerine ve milliyetlerine Sefaradlardan daha bağlı olan Aşkenazlar, kontrol ve nüfuz için Sefaradlarla her daim rekabet içinde olmuşlardır.

Üçüncü Grup: Karay Yahudileri

Irak ve İran'dan gelip şehre yerleşen bu Yahudiler, kendilerine "Siyon'un Yasını Tutanlar" adını vermişlerdir.

Kudüs'teki Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler Arasındaki İlişkiler

İslam'ın fethi Kudüs'ün asırlar süren kanlı tarihine yeni bir sayfa açmış; tek dinin hakim olduğu şehir, çeşitli dinlerin hüküm sürdüğü bir şehir haline gelmiştir. Hristiyanlar dinlerini istedikleri gibi yaşamaya ve dini mekanlarının sahibi olmaya devam etmişlerdir. Yahudilere gelince, aralarındaki tarihsel düşmanlık, Hristiyanların Ömer bin Hattab'dan şehirde Yahudilerin yaşamasını istememelerine dayanmaktadır. Bazı tarihçiler bu maddenin asıl belgede yer almadığını, çünkü gerçekte Müslümanların hakimiyeti esnasında herhangi bir dönemde şehrin Yahudilerden arındırılmadığını öne sürmüşlerdir.

Haçlı Seferleri ve Haçlılar tarafından Müslüman ve Yahudilerin katledilmesiyle şehir, tek dinin hakim olduğu eski dönemine geri dönmüştür. Ancak Selahaddin

Eyyübî'nin şehri yeniden alması, Arap Hristiyanların şehirde yaşamasına izin verilmesi ve Haçlıların engellemesinin ardından Yahudilerin tekrar şehirde yaşamaya başlamasıyla şehrin çok dinli ve huzurlu yaşamına geri dönmesini sağlamıştır. Bu durum, Kudüs'ü yöneten Osmanlı Devleti'nin idaresi süresince devam etmiş ve 1917 yılında şehrin İngilizler tarafından işgal edilip Yahudilere destek verilmesine kadar sürmüştür.

Kudüs'teki Farklı Dinler ve Mezheplerin Birbirleriyle Olan İlişkisi

Şehrin Osmanlı hakimiyetinde olduğu dönemde farklı mezhepler arasında bir arada yaşam vardı ve bu atmosfer mezhepler arasında ve aynı mezhebin üyeleri arasında meydana gelen bazı anlaşmazlıklar dışında bozulmuyordu. Bu durum, kendi şehirlerinde dahi bu ortamı bulamayan Avrupalı seyyahları şaşırtmış, 1535 yılında şehri ziyaret eden İtalyan Yahudi David Day Ross karşılaştığı tabloyu "Burada ülkemizdeki gibi bir diasporada değiliz... Buradaki gümrük ve tüketim vergisi memurları Yahudi ve Yahudilerden alınan özel bir vergi yok" sözleriyle aktarmıştır^[53]. Dikkat çekici bir diğer nokta ise; Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki ilişki ve Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ikili ilişkiler, Hristiyan ve Yahudilerin ilişkisinden, hatta Hristiyan mezheplerinin arasındaki ilişkiden çok daha iyi bir durumdaydı. Bir Fransız Yahudi dergisi 1867 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin durumunu şöyle anlatmıştır: "Türkiye'deki Yahudiler, en medeni ve gelişmiş ülkelerde bile benzeri olmayan bir eşitlik derecesine sahiptir; çünkü Yüce Sultan ve Bâb-ı Âli hükümeti, Yahudilere karşı aşırı hoşgörü politikası izlemektedir."^[54]

Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki hoşgörü ortamı uzun yıllar boyunca devam etmiş, hatta bir İngiliz askeri kuruluşu, İngilizlerin şehri işgalinden önce şehirdeki atmosferi "Kudüs ve çevresinde yaşayan Müslümanlar Hristiyanlara karşı sevgi dolu, ancak Hristiyanlar Yahudilere karşı düşmanca bir tutum içinde"^[55] sözleriyle tarif etmiştir. Bu hoşgörü ortamı, Yahudiler için ulusal bir vatan kurmak amacıyla Filistin'i kontrol etmeye çalışan Siyonist hareket tarafından bozulmuş;

şehir sakinleri, Avrupa ve Avrupa ülkelerindeki Yahudiler tarafından desteklenen Yahudi sömürgeciliği tehlikesini hissettiklerinde durum ciddi bir hal almıştır. Böylece şehir halkı tarafından Osmanlı Devleti'ne 500 kişinin imzaladığı bir dilekçe sunularak Yahudi göçünün ve toprak alımının engellenmesi talebinde bulunulmuştur.^[56]

Kudüs'ün Nüfusu İki Grupta İncelenebilir:

1- Şehrin asıl sakinleri Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluşmaktadır. Bu kesimler arasında iyi komşuluk ilişkileri süregelmiştir. Nitekim Yahudiler ve Hristiyanlar^[57] aralarındaki anlaşmazlıklarda^[58] şer'i mahkemeler üzerinden sorunlarını çözebilmiştir. Mahkemelerin adil ve eşit bir tutum sergilemelerinden dolayı özellikle miras konularında bu mahkemelere oldukça sık başvurmışlardır. ^[59] Şer'i mahkeme kaydına ait bir örneği inceleyecek olursak:

Şer'i Sicil Kaydı - Kudüs Şer'i Mahkemesi

"Aşağıda yazılı olan kayıt, Kudüs Şer'i Mahkemesi'nde Latin mezhebine mensup Hristiyanlar tarafından ika-me edilmiş bir davaya ait olup; Yüce Devlet-i Aliyye tebaasından, Latin cemaati mensubu merhum Hanne el-Cellâd oğlu Yuhanna bin Karina'nın terekesinin zabtı ve satışıyla ilgilidir."

Mezkûr merhumun, 16 Rebîü'l-Âhir 1288 (Hicrî) tarihinde vefatı sabit olmuş olup; şer'an tek varisleri aşağıda isimleri yazılı ehl-i beyti olarak belirlenmiştir:

Zevcesi: Makla bint Yusuf bin Butrus el-Latinî

Evlatları:

Kârina (önceleri gaip idi, sonradan hazır bulunmuş-tur), Antuvan, Hanna, Celestina, Sultana, Famina, Cemil, Meryem (reşit), Yusuf (büluğa ermemiş), Feride (büluğa ermemiş), Matilda (büluğa ermemiş)

Bu mirasın tespiti, zabtı ve taksimi aşağıda beyan olunan şahısların huzur ve şehâdetleriyle vuku bulmuştur:

Antuvan bin Yuhanna, kendi nam ve hesabına ve ayrıca annesi Makla adına asıl ve meşru vekil olarak ha-

zır bulunmuştur. Aynı zamanda, adı geçen Makla'nın, küçük yaştaki evlatları Yusuf, Feride ve Matilda'nın üzerine kadı efendi tarafından nasb olunmuş vasilik sıfatıyla da vekâlet yetkisine haiz olduğu ve bu yetkinin mahkeme tarafından icazetname ile sabit olduğu beyân edilmiştir.

Bu vekâlet, akrabası Biskual bin Hanna el- Cellâd ve Hâce Yakub bin Fransis Rahil el-Latini tarafından şer'an tanınıp, gizli ve aleni olarak tezkiye edilerek tasdik edilmiştir.

Bu şahısların tezkiyesi ise Hâce Habib bin Halil en-Nahas el-Latini, Nikula bin Sim'an Ka'var er-Rûmi, Hanna bin Ciris bin İsa Hananiya ve Şehade bin Ciris el-Kurra er-Rûmi tarafından yapılmıştır.

Kârîna bin Yuhanna, Kudüs-i Şerifte hazır bulunarak terekenin tespitine şer'i surette tasdik ve muvafakat etmiştir.

Hâce Halil bin Selim el-Katoliki, zevcesi Hanna namına meşru vekil olarak hazır bulunmuş; bu vekâlet, adı geçen kardeşi Antuvan ve Biskual el-Celad tarafından tanınıp, tezkiye edilmiştir.

Biskual el-Celad, zevcesi Celestina adına vekil olarak bulunmuş; vekâleti ise Hac Ahmed bin Hasan el-Mısri ve İlyas bin Hanna el-Celad tarafından şer'an tanınıp, gizli ve aleni şekilde tezkiye edilmiştir.

Bu şehadet ve tezkiye, ayrıca Hac Ahmed bin Muhammed bin Musa el-Berada'i, Hac Muhammed bin Kadure, Hebbe bin Abdülgani el-Keşmiri ve Hâc Muhammed bin Hüseyin tarafından da tasdik olunmuştur.

Hâce Antuvan bin Miha'il el-Latini Meryem namına vekil olarak hazır bulunmuş; vekâleti Bulus bin Butrus ve Antuvan bin Tuma el-Latini tarafından tanınıp, şer'an tezkiye edilmiştir.

Hâce Butrus el-Latini, Sultana adına meşru vekil olarak hazır bulunmuş; vekâleti İsa bin Hanna Safiyye el-Latini, Nasri bin Ar'ur el-Protestani ve Mansur bin Davud el-Kürdi el-Latini tarafından tanınıp tezkiye edilmiştir.

Hâce Hüseyin ..."

Bu kayıt, Hristiyan yargısının varlığına rağmen farklı mezheplerden Hristiyanların aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmek için İslam Şer'i Mahkemesi'ne başvurduklarını, farklı mezhep ve dinlerden şahitlerin birbirlerini tavsiye ettiklerini, bazen Müslümanların mahkemede kendilerini temsil etmesi için bir Yahudi, Hristiyanların ise Müslümanları vekil olarak tuttuklarını göstermektedir. ^[60]

Yahudilerin de Kudüs Şer'i Mahkemesi'nde yargılanması ve burada kendi aralarında ya da Müslüman ve Hristiyanlarla yaptıkları alım satım sözleşmelerinin kayıt altına alınması, toplumun çeşitli grupları arasında hüküm süren hoşgörü ve eşitliğin boyutunu gözler önüne sermektedir. Osmanlı mahkemesi din ve dil ayrımı gözetmeksizin herkese karşı adil davranmış ve birçok durumda Müslümanlarla sorunları ve davaları olan Yahudi ve Hristiyanlara adalet dağıtmıştır.^[61] Bu bağlamda Yahudi davalarından biri örnek olarak ele alınacak olursa:

Şer'i Mahkeme Sicilinden Bir Vesika – Bir Yahudi'nin Yahudi Bir Kız Üzerindeki Şer'i Vasiliği

Yüce Allah Teâlâ'nın izzetiyle, Kudüs-i Şerifte bulunan Şer'i Mahkeme'de, azametli hüküm meclisinde ve el-Ezher'in şer'i divanında vuku bulan bir oturumda; Kudüs-i Şerifin mahallelerinden Yahudi Mahallesi sakinlerinden olan Osmanlı tebaasından Hayim Davud bin Elyahu bin Hayim el-Musavi, küçük yaşta olan Sultana binti Şelomo bin Şelbonsuzin el-Musavi isimli kızın şer'i vasisi olarak huzura gelmiştir.

Bu vesayet, mahkememizce düzenlenip imzalanmış ve mühürlenmiş olup 1317 Cemaziyellevvel ayının dokuzuncu günü tarihli resmi vesika ile sabittir. Bahsi geçen Hayim Davud, sağlıklı yerinde, akli başında ve kendi rızasıyla şu beyanda bulunmuştur:

Yukarıda adı geçen küçük Sultana'nın tasarrufunda olup mülkiyetine ait olan, Kudüs'te Şeref Mahallesi'nde bulunan ve dört tarafı şu şekilde sınırlandırılmış bir evde — ki bu evden hissesi sekiz hisse olup top-

lam yüz doksan iki hissenin içindedir — bir gayrimenkul bulunmaktadır:

Güneyde: Yol

Doğuda: Muhammed Bey es-Salih ve ortaklarının evi

Kuzeyde: Hacı Bekir Efendi ed-Dâvûdî ve ortaklarının evi

Batıda: Şakir el-Caûnî ve ortaklarının evi

Bu gayrimenkul, Sultana'ya babası Şelomo Suzin'den kalan mirastan dolayı intikal etmiştir. Merhum babasının mirası, yalnızca kızı Sultana, kız kardeşi Semha, annesi Sara binti Şelmon Kamhi ve amcası İshak Suzin arasında taksim olunmuş olup bu durum mahkememizden verilen ve eski Kudüs Kadısı Muhterem Efendi Şehri Emin Efendizade Muhammed Fuad Efendi tarafından 1316 Receb ayının ikinci günü tarihli veraset ilamıyla sabittir.

"Ayrıca babası Şelomo'nun, 1296 Teşrin-i Ewel defterine kayıtlı, 28 numaralı Nizam Mülkiyet Belgesi ile mülkiyet hakkı da tescillidir.

Bu beyan ve kabul, 1317 Receb ayının on beşinci günü, şer'an geçerli şekilde ve şer'î hükümler uyarınca mahkememizce kayda geçirilmiştir."^[62]

Bu bağlamda Yusuf el-Hakim, Suriye ve Osmanlı Dönemi adlı kitabında 1909 yılındaki Kudüs'teki genel durum hakkında şunları söylemiştir:

"Kudüs'te, el-Hüseyni, el-Halidi, ed-Davudi, en-Neşasıbi, Carallah ve diğerleri gibi aristokrat ailelerin varlığına rağmen, çeşitli bilim ve sanatlarda uzmanlaşmış hükümet ve yabancı okulların yayılması sayesinde demokratik bir yaşam hüküm sürmekte, bu da çok sayıda halk kesimini içermekte olup halkı, Suriye'nin çoğu şehrinde olduğu gibi sadece eğitilmiş ve eğitimsiz olmak üzere iki kısma ayırmaktadır."^[63]

Osmanlı Devleti'nin sağladığı ve devamı için büyük çaba gösterdiği güven ortamı sayesinde semavi dinlerin beşiği olan şehirdeki herkes güven içinde yaşamıştır. Bu sebeple farklı mezhepler arasında herhangi bir anlaşmazlık olması durumunda müdahale edilmiş ve farklı mezhepler arasındaki ilişkileri tanımlayan kanun

ve yönetmelikler çıkarılmıştır.^[64]

Şehirde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Hristiyan mezhepleri arasında kutsal mekanlar üzerindeki hakimiyet yarışı sebebiyle ortaya çıkmıştır. Zira Kıyamet Kilisesi şehirdeki en önemli Hristiyan simgesi ve mezhepler arasındaki en çekişmeli yerlerden biri olmuştur. Her mezhebin en büyük nüfuza sahip olma iddiası ve farklı mezhepler arasındaki güvensizlik nedeniyle, kilisenin anahtarının şehir sakinlerinden Müslüman bir aileye teslim edilmesi konusunda anlaşılması ve bu durum Haçlıların Selahaddin Eyyubi tarafından şehirden kovulmasından bu yana devam etmiştir.^[65]

Şehirdeki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkiye gelince, Yusuf el-Hakim anılarını ve izlenimlerini yazıya döktüğü Suriye ve Osmanlı Dönemi adlı eserinde şunları kaleme almıştır:

"Bu gelişmişliğin sonuçlarından biri, asil Arap milliyetçiliği duygusuna ek olarak, Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar arasında kardeşlik ve sevginin yaygınlaşmasıdır; her vesileyle, özellikle de birçok bayram dönemlerinde mutluluklarını paylaşmış; öyle ki, giyim kuşamla ilgili bazı durumlar ve bir gruba özgü olup diğerinde olmayan aile isimleri dışında, aralarında ayırım yapmak oldukça zordur."^[66]

Aynı şekilde 1858'de Kudüs'ü ziyaret eden İsviçreli gezgin Felix Beauvais şehirdeki sosyal durumu şöyle aktarmıştır:

"Şaşırtıcı olan şeylerden biri de Ermeniler için Hristiyan mahallesinden farklı özel bir mahalle bulunmasıdır, çünkü Ermeniler yabancısıdır ve şehirde diğer sakinlerden dilleri ve giysileriyle ayrılan zengin ve büyük bir topluluğu oluştururlar; Ortodoks ve Katolik diğer Hristiyanların çoğu ise yerel sakinleridir ve onları Müslümanlardan ayıran sarıklarının rengi dışında hiçbir şey yoktur, dilleri aynıdır, kökenleri, nitelikleri ve hatta gelenekleri büyük ölçüde aynıdır..... Batı'da Protestanları Katoliklerden ayırmak ne kadar zorsa, Kudüs'te de bir Müslümanı bir Hristiyanı ayırmak o kadar zordur."^[67]

Şunu çok net bir şekilde söyleyebiliriz ki: Osmanlı Dönemi'nde toplumda özel bir yer edinmek için Müslüman olmanıza gerek yoktur. Sosyal ve siyasi statüye sahip çok sayıda Hristiyan ve Yahudi, birçok Müslümandan daha fazla servete sahip olmuştur. Örneğin, zengin Hristiyan bir tüccar, fakir Müslüman bir askerden daha fazla prestije ve nüfusa sahiptir. Özetle şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde mezhepsel aidiyet, sosyal, ekonomik ve siyasi açılardan bir bireyin statüsünü belirlemede etkili bir faktör olmamıştır.^[68]

2- Bu grup, Kudüs'e sömürgecilik ve misyonerlik amacıyla gelen ve çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından desteklenerek çalışmalarını yürütmeleri için kendilerine koruma sağlanan Hristiyan ve Yahudilerden oluşmaktadır. Zira Osmanlı Devleti Kudüs'teki kutsal mekanların^[69] korunması kapsamında Avrupa ülkelerine çeşitli ayrıcalıklar sunmuş, Avrupalı konsoloslar, şehirde yaşayan ve kendi ülkelerinin kanunlarına göre^[70] yönetilen topluluk üyelerinin işlerinden sorumlu olmuş ve bu durum, kontrolü paylaşan farklı mezhepler arasında birçok çatışma ve anlaşmazlığa neden olmuştur.

Bu bağlamda Hristiyan mezhepleri arasında kiliselere giriş önceliği, korunması, dini ayinlerin yürütülmesi ve denetlenmesi konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Latin mezhebi diğer mezheplerle çatışmaya girmiş ve dışarıdan aldıkları desteği kendi lehlerine kullanıp kutsal mekanlar^[71] üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

Nitekim Siyonist sömürge, Müslümanlar ve şehre

gelip dış destekler vasıtasıyla arazi satın alan Yahudiler arasındaki düşmanlığı artırmak için çaba göstermiş ve Yahudileri şehre yerleştirmeye başlamıştır. Filistinliler yerleşimci Yahudilere öylesine nefret duymuşlardır ki, küçük yaştaki çocuklar dahi bu nefrete dahi olmuşlardır. 1906'da şehri ziyaret eden Japon seyyah durumu "Başlarına fes takan ve Yahudileri rahatsız eden on üç ya da on dört yaşlarında beş ya da altı erkek çocuğun onlara taş atmaya başladıklarını gördüm"^[72] şeklinde anlatmıştır.

Yusuf el-Hakim Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkiyi anılarında şöyle anlatmıştır:

"Dost Kudüs halkının, 1910 yılında dünyanın dört bir yanından gelen Yahudiler tarafından evlerinden çıkarılacakları ve ev sahiplerinin Arap ülkelerinde mülteci durumuna düşecekleri günün geleceğini düşünmeden, Yahudi yurttaşlarına sevgi ve kardeşlik duygularıyla karşılık vermeleri dikkate değerdir."^[73]

Osmanlı Devleti Yahudilerin şehirde yayılmasını önlemek ve sömürge faaliyetlerini engellemek için yürütme kararından önce satın alma ruhsatı almaları^[74] ve satışı kaydettirmek ve uygulamak için mahkemeye gitmeleri gibi bir dizi kanun ve düzenleme getirmiştir. Bu kanunlar, dünyanın farklı ülkelerinden şehre göç eden Yahudilere ve şehre yerleşen yabancı uyruklu^[75] Hristiyanlara uygulanmıştır. Nitekim genellikle Kudüs şehri sakinlerinden ev ve arazi satın almak için Siyonist harekete yardım edenler yine Hristiyanlar olmuştur.

KAYNAKLAR

A- Birincil Kaynaklar:

- Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 360, Kudüs, 1871-1873.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 361, Kudüs, 1873-1874.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 362, Kudüs, 1873-1876.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 363, Kudüs, 1874-1875.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 364, Kudüs, 1874-1875.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 370, Kudüs, 1881-1883.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 388, Kudüs, 1895-1896.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 392, Kudüs, 1898-1899.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 393, Kudüs, 1898-1899.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 395, Kudüs, 1899-1901.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 397, Kudüs, 1901-1905.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 400, Kudüs, 1905-1907.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 402, Kudüs, 1907-1908.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 407, Kudüs, 1909-1912.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 408, Kudüs, 1910-1911.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 409, Kudüs, 1912-1913.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 412, Kudüs, 1913-1915.
- Şer'i Mahkeme Kayıtları, 413, Kudüs, 1914-1921.

B- Yayınlanmış Kaynaklar:

- Armstrong, Karen, Kudüs: Tek Şehir, Üç İnanç, 1. baskı. Kahire: Suto Yayınları, 1998.
- el-Hakîm, Yusuf. Suriye ve Osmanlı Dönemi. 1. baskı, Beyrut: Katolik Matbaası, 1966.
- Hallak, Hasan Ali, Osmanlı Devleti'nin Siyonist Hareket Karşısındaki Tutumu (1897-1909), 1. baskı, Beyrut Arap Üniversitesi, 1978.
- ed-Diba, Mustafa Murat. Ülkemiz Filistin. 2. baskı. Kefr Kara: Dar'ül Hüdâ, 1991.

- Darvaza, Muhammad İzzet. Doksan Beş Yılın Anıları ve Kayıtları. 2. baskı. Kudüs: el-Mültekâ el-Fikrî el-Arabî, 1993.
- Rafik, Abdülkerim. Osmanlı Döneminde Filistin. 1. baskı. Şam: Muhtedin Matbaası, 1984.
- Şufai, İlyas. Filistin'in Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış (Tarihin Başlangıcından 1947 Yılına Kadar). 1. baskı. Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1996.
- et-Taravine, Fatima. Osmanlı Kudüs'ü ve Avrupa Müdahalesi: Sosyo-Ekonomik Önemi. 1. baskı. Amman, 2000.
- Al-Arif, Arif Paşa. Kudüs Tarihinin Detaylı İncelemesi. 2. baskı. Kahire: Dar'ül Ma'arif, 1994.
- Ali, es-Seyyid. Memlûkler Döneminde Kudüs. 1. baskı. Kahire: Dârü'l-Fikr lî'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1986.
- Guşe, Subhi Saadettin. 20. Yüzyılda Kudüs'te Toplumsal Hayat. 1. baskı. Beyrut: Arap Araştırma ve Yayın Kurumu, 2010.
- el-Kudat, Ahmed Hamit. Osmanlı Belgeleri Işığında Kudüs'teki Hristiyanlar Üzerine Bir İnceleme. 1. baskı. Beyrut: Arap Birliği Araştırma Merkezi, 2007.
- Quataert, Donald. Osmanlı Devleti 1700-1922. 1. baskı. Riyad: Obeikan Bookstore, 2004.
- el-Keyyali, Abdülvehab. Modern Filistin Tarihi. 10. baskı. Beyrut: Arab Institute for Research & Publishing, 1990.
- Tokutomi, Kingiro. 1906 Japonya'nın Filistin ve Mısır Seyahati. 1. baskı. Kahire: Ulusal Çeviri Merkezi, 2014.
- Lawrence, Henry. Filistin Meselesi. 1. baskı. Kahire: Yüksek Kültür Konseyi, 2006.
- el-Mahcubî, Ali. Siyonist Sömürgeciliğin Filistin'deki Kökleri. 1. baskı. Tunus: Dar Siras Yayınları, 1990.
- Paamela Ann. Palestine And the Palestinians 1876 - 1983. Asustralia, 2001. 8. Smith.

- [1] el-Keyyali, Abdülvehab, Modern Filistin Tarihi, 10. bs. Beyrut: Arab Institute for Research & Publishing 1990, s. 38.
- [2] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 395, Kudüs: Şeriat Mahkemesi, s. 123.
- [3] et-Taravine, Fatıma, Osmanlı Kudüs'ünün Sosyo-Ekonomik Önemi ve Modern ve Çağdaş Dönemde Avrupa Müdahalesi, 1. baskı, Amman, 2000, s. 8.
- [4] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 395, age. s. 109.
- [5] Darvaza, Muhammed İzzet, Doksan Beş Yılın Anıları ve Kayıtları, 2. baskı Kudüs: Arab Thought Forum, 1993, s. 1, 22.
- [6] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 407, age. s. 81.
- [7] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 363, age. s. 20.
- [8] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 364, age. s. 43.
- [9] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 363, age. s. 13.
- [10] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 397, age. s. 71.
- [11] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 361, age. s. 282.
- [12] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 362, age. s. 133.
- [13] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 409, age. s. 100.
- [14] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs 393, age. s. 104.
- [15] Şer'i Mahkeme Kayıtları, 402, age. s. 78.
- [16] Şer'i Mahkeme Kayıtları, 397, age. s. 108.
- [17] et- Taravine. Osmanlı Kudüs'ünün Sosyo-Ekonomik Önemi ve Modern ve Çağdaş Dönemde Avrupa Müdahalesi, age. s. 10.
- [18] el-Arif, Arif Paşa, Kudüs'ün Ayrıntılı Tarihi. 2.baskı, Kahire, Dar'ül Ma'arif, 1994, 363.
- [19] ed-Diba, Mustafa Murat, Ülkemiz Filistin, 2. baskı Kefr Kara, Dar'ül Hüda, 1991, s. 10, 145.
- [20] Katten, Henry, Kudüs, 1. baskı. Şam: Kenan Araştırma ve Yayıncılık Evi, 1997, s. 26.
- [21] Katten, Kudüs, age. s. 26.
- [22] Şufai, İlyas, Filistin'in Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış (Tarihin Başlangıcından 1947 Yılına Kadar), 1. baskı. Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1996, s. 281.
- [23] el-Hakim, Yusuf, Suriye ve Osmanlı Dönemi, 1. baskı. Beyrut: Katolik Matbaası, 1966, s. 192.
- [24] Lawrence, Henry. Filistin Meselesi. 1. baskı. Kahire: Yüksek Kültür Konseyi, 2006, s. 1, 184.
- [25] Lawrence, Filistin Meselesi, age. 185.
- [26] Ali, es-Seyyid. Memlükler Döneminde Kudüs. 1. baskı. Kahire: Dâr'ül-Fıkr lî'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1986, s. 100.
- [27] Ali, Memlükler Dönemi'nde Kudüs, age. s.101-102.
- [28] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 388, age. s. 94.
- [29] Hallak, Hasan Ali, Osmanlı Devleti'nin Siyonist Hareket Karşısındaki Tutumu (1897-1909), 1. baskı, Beyrut Arap Üniversitesi, 1978, s. 77.
- [30] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s. 217.
- [31] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 362, age. s. 142.
- [32] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 392, age. s. 72.
- [33] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 400, age. s. 126.
- [34] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 400, age. s. 72.
- [35] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 400, age. s. 113.
- [36] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 400, age. s. 46.
- [37] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s. 254.
- [38] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 413, age. s. 82.
- [39] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 391, age. s. 8.
- [40] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 361, age. s. 223.
- [41] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s. 152.
- [42] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 413, age. s. 6.
- [43] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 412, age. s. 20.
- [44] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 400, age. s. 72.
- [45] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 370, age. s. 85.
- [46] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 409, age. s. 10.
- [47] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 408, age. s. 59.
- [48] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 409, age. s. 8.
- [49] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s. 146.
- [50] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 412, age. s. 66.
- [51] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 408, age. s. 25.
- [52] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s.261.

- [53] Armstrong, Karen, Kudüs: Tek Şehir, Üç İnanç, 1. baskı, Kahire: Suto Yayınları, 1998, s. 528.
- [54] Quataert, Donald. Osmanlı Devleti 1700-1922. 1. baskı. Riyad: Obeikan Bookstore, 2004, s. 313-314.
- [55] ed-Deba, Biladüna Filistin, age. 10, s. 170.
- [56] ed-Deba, Biladüna Filistin, age. 10, s. 49.
- [57] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 364, age. s.32.
- [58] Quataert, Osmanlı Devleti 1700-1922, age. s. 312
- [59] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 361, age. s.128
- [60] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 412, age. s.6.
- [61] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s.126.
- [62] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 392, age. s.283.
- [63] el-Hakim, Suriye ve Osmanlı Dönemi, age. s. 190.
- [64] Guşe, Subhi Saadettin, 20. Yüzyılda Kudüs'te Toplumsal Hayat, 1. Baskı, Beyrut: Arap Araştırma ve Yayın Kurumu, 2010, s. 296.
- [65] Guşe, Kudüs'te Toplumsal Hayat, age. s. 297.
- [66] el-Hakim, Suriye ve Osmanlı Dönemi, age. s. 191.
- [67] Rafik, Abdülkerim, Osmanlı Döneminde Filistin, 1. baskı. Şam: el-Muhtedin Matbaası, 1984, s. 880.
- [68] Quataert, Osmanlı Devleti 1700-1922, age. s. 261.
- [69] Paamela Ann. Palestine And the Palestinans 1876 – 1983. Asust-ralia, 2001. 8.Smith
- [70] el-Mahcubi, Ali, Siyonist Sömürgeciliğin Filistin'deki Kökleri, 1. baskı. Tunus: Dar Siras Yayınları, 1990, s. 13.
- [71] el-Kudat, Ahmed Hamit, Osmanlı Belgeleri Işığında Kudüs'teki Hristiyanlar Üzerine Bir İnceleme, 1. Baskı, Beyrut: Arap Birliği Araştırma Merkezi, 2007, s. 460.
- [72] Tokutomi, Kingiro, 1906 Japonya'nın Filistin ve Mısır Seyahati, 1. Baskı, Kahire: Ulusal Çeviri Merkezi, 2014, s. 62.
- [73] el-Hakim, Suriye ve Osmanlı Dönemi, age. s. 200.
- [74] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 360, age. s. 287.
- [75] Şer'i Mahkeme Kayıtları, Kudüs, 361, age. s. 12.

kudustebugun

kudustebugun.com.tr